

MƏDƏNİYYƏTİN ÖTÜRÜLMƏSİ VƏ INTELEKTİN İNKİŞAFI TƏLİM MƏQSƏDİ KİMİ

Hikmət Əlizadə,

Bakı Dövlət Universitetinin professoru, pedaqoji elmlər doktoru

e-mail: hikmet56@gmail.com

UOT: 37

Xülasə. Məqalədə müasir dövrdə təhsil müəssisələrində tətbiq edilən təlim məqsədləri taksonomiyasından bəhs edilir. Tarixi araşdırmada ilk təhsil müəssisələrinin meydana gəlməsindən etibarən məktəblərdə təlim məqsədlərinin yaranması probleminin müxtəlif dövrlər üzrə inkişafı diqqəti cəlb edir. Təlim məqsədlərinin tarixi təhlili fonunda belə qənaətə gəlmək olur ki, təlim öyrədici, inkişafetdirici və tərbiyəedici məzmun daşıdıqda daha mükəmməl olur. Bu kontekstdə B.Blumun təlim məqsədləri taksonomiyası təhlil edilərək, orada tərbiyəedici məzmunun olmadığı vurğulanır. Məqalədə professor Əbdül Əlizadənin üçtərkibli (öyrənmə, inkişaf və mədəniyyət) taksonomiyasının tətbiqi müasir dövrdə təhsilalanın inkişafı baxımından daha səmərəli məzmunla malik olduğu qeyd edilir.

Açar sözlər: mədəniyyət, intellekt, təlim məqsədləri, taksonomiya, inkişafetdirici, tərbiyəedici, öyrədici.

Key words: culture, intelligence, educational goals, taxonomy, developmental, educational, instructiv.

Ключевые слова: культура, интеллект, образовательные цели, таксономия, развитие, воспитание, поучительный,

Ağıllı insanın (homo sapiens) yarandığı tarix dəqiq məlum deyil. Lakin məlumdur ki, o, fəaliyyətə başladığı ilk gündən insanın insan kimi yaşaması, formalaşması, sosiallaşması və inkişafı üçün zəruri olan mədəniyyəti yaratmağa, qazanmağa, əldə etməyə başlayıb. İnsanın əldə etdiyi ilk mədəniyyət, bəlkə də onların birgə fəaliyyəti olub. Hələ nitqin yaranmadığı bir dövrdə birgəfəaliyyət nəticəsində, yaranışında bioloji varlıq kimi xarakterizə olunan qədim insan sosial varlığa çevrildi, sivilizasiyaya doğru addım-addım irəliləyərək saf, ülvə hisləri, mənəvi dəyərləri, əqli qüdrəti özündə ehtiva edən, insan-insan, insan-cəmiyyət və insan-təbiət münasibətlərində

təzahür olunan mədəniyyəti – ritualları, dini mərasimləri, adət-ənənələri, xalq yaradıcılığını, insanlararası münasibət normalarını və s. kəşf edə bildi.

Hadisələri dərinlən təhlil etdikdə görürük ki, insanlar təkcə insan, cəmiyyət, təbiət münasibətlərini özündə əks etdirən mədəniyyəti yaratsaydılar, obrazlı ifadə etsək, “çox uzağa gedə bilməzdilər”, yəni ən ümumi və ya qısa şəkildə desək, sivilizasiyaya nail ola bilməzdilər. İnsanlar əldə etdikləri həm güzəran təcrübəsini, həm sosial təcrübəni, həm də əqli təcrübəni yeni nəsle “ötürməyin” zəruri olduğunu görə bildilər. **“Gör-
düklərinin, eşitdiklərinin və bildiklərinin”** hamısının yeni nəsle ötürülməsinin zəruriliyinin

dərk edilməsini və onun reallaşdırılmasını bəlkə də dünyada bugünədək insanların yaratdığı ən böyük mədəniyyət kimi qiymətləndirsək, səhv etmərik.

Haşiyə: *İnsanlar əldə etdikləri bilik və təcrübəni yeni nəsə ötürməyədilər inkişafa nail ola bilməzdilər. Yeni nəsə ötürülən bilik və təcrübəyə əsasən, onlar özlərindən əvvəlki nəsillə müqayisədə fəaliyyətə daha üstün bilik və təcrübə ilə başlayır ki, bu da onlara yenini yaratmaq imkanı verir.* Beləliklə, insanlar yeni nəsə zaman kontekstində **həm güzəran təcrübəsini** (adət-ənənələri, ritualları, xalq yaradıcılığını və s.), **həm sosial təcrübəni** (insan-insan, insan-cəmiyyət münasibətlərini), **həm də əqli təcrübəni** (insan-təbiət münasibətləri kontekstində mövcud peşələrin sirlərini) öyrətməyə (oxu: ötürməyə) başladılar. Zaman-zaman insanlar bu fəaliyyəti tərbiyə, təlim, təhsil anlayışları ilə konkretləşdirdilər. Tərbiyə, təlim, təhsil anlayışları formalaşdığı andan etibarən insanların əldə etdikləri güzəran, sosial və əqli təcrübənin (oxu: mədəniyyətin) yeni nəsə öyrədilməsi və ya ötürülməsi mahiyyətini öz üzərinə götürdü.

Haşiyə: *Tərbiyə, təhsil, təlim bütün dövrlərdə həm mədəniyyətin tərkib hissəsi, həm də mədəniyyətin yeni nəsə ötürülmə vasitəsi olması ilə əlamətdar olub.*

İlk məktəblər, ilk təlim məqsədləri

İbtidai icma dövrünün əvvəllərində yeni nəsə “ötürülən” biliklər daha çox güzəran və sosial təcrübə ilə bağlı idi. Yeni nəsə güzəran və sosial təcrübənin aşılınması ağsaqqalın rəhbərliyi ilə icmanın bütün üzvləri tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu, o deməkdir ki, hələ ibtidai icma dövründə yeni nəsənin tərbiyə məsələləri cəmiyyətin funksiyası kimi dəyərləndirilməyə başlanmışdır. Ailə yarananda tərbiyə funksiyası müəyyən yaşa qədər ailənin ixtiyarına verilir. Beləliklə, tərbiyə həm ailənin, həm də cəmiyyətin funksiyası oldu.

Zaman kontekstində uşaqların əmək fəaliyyətinə hazırlanması aktuallaşdı. Nitqin və yazının meydana gəlməsi, ticarətin inkişafı, cəmiyyətin inkişaf tendensiyaları yeni nəsə əldə olunan biliklərin öyrədilməsini də zəruriləşdirirdi. Beləliklə, yeni nəsənin həyata hazırlanmasının məzmununa güzəran və sosial təcrübə ilə yanaşı, əqli təcrübənin (oxu, yazı, hesab və s.) də ötürülməsi daxil edildi. Müəyyən dövrə qədər bu işlə

icmanın bütün üzvləri – valideynlər və sənətkarlar məşğul olsa da, tədricən tərbiyə və təhsilin bir məkanda təşkil olunmasına ehtiyac yarandı və icma həyatının sonlarında “Gənclər evi” yaradıldı [1, s.6]. “Gənclər evi” hələ məktəb deyildi, amma məktəbin sələfi ola bildi və burada artıq məktəbdə təhsilin məzmununun müəyyən edilməsi üçün praktik baza formalaşdı.

İlk məktəblərin eramızdan 3000 il əvvəl qədim Şumerdə, Misirdə, Çində, Hindistanda və s. yaranması ehtimal olunur [2, s.23-52]. Bu məktəblərdə təhsilin məzmununda fərqlər olsa da, onların hamısında yeni nəsənin əqli və mənəvi tərbiyəsi prioritet idi. Fərqlilik xalqların müxtəlif mədəniyyətlərə malik olmasında idi. Hər bir ölkədə fəaliyyət göstərən məktəblərdə mənəvi tərbiyənin məzmunu həmin xalqın mədəniyyəti və həmin mədəniyyətin yeni nəsə ötürülməsi üzərində köklənirdi. Məktəblərdə müxtəliflik yaranan bu amil idi.

Haşiyə: *Bu amil, həm də xalqların özünəməxsusluğunun formalaşmasına xidmət etdi.*

Beləliklə, qədim dövrdə yaranan məktəblər ilk gündən **tərbiyəedici** və **öyrədici** məqsədlərin reallaşmasına istiqamətləndi. Birincisi, xalqın əldə etdiyi mədəniyyətin, ikincisi, əqli təcrübənin yeni nəsə ötürülməsini özündə ehtiva etdi.

Məktəbin növbəti inkişafı qədim Yunanıstanda baş verdi. Burada e.ə. IX-VIII əsrlərdə dövrün insan-insan, insan-cəmiyyət münasibətlərinin fəlsəfəsi açıqlanan Homerin “İliada” və “Odiseya”, Hesiodin “Əməklər və günlər” poemaları tərbiyənin məzmununu təşkil edirdi. Sonrakı dövrlərdə yaradılan Sparta, Afina, Pifaqorçuların, Sofistlərin, Aristotelin, Platonun məktəblərində təlimdə tərbiyəedici və öyrədici məqsədlə yanaşı, inkişafetdirici məqsəd də meydana gəldi. Daha dəqiq ifadə etsək, mədəniyyətin və mövcud biliklərin yeni nəsə ötürülməsi ağılın inkişafı müstəvisində həyata keçirilməyə başladı. Heraklit, Demokrit, Sokrat, Ksenofont, Platon, Aristotel və başqa mütəfəkkirlər həm əsərlərində, həm də pedaqoji fəaliyyətlərində insan ağılının inkişaf yollarını axtarırdılar [3, s.28-40]. Nəhəng Sokrat insan ağılının inkişafının elə yolunu tapdı ki, bu metod obrazlı desək, neçə əsr yol gəlməsinə baxmayaraq, “qocalmadı”, əksinə, inkişaf etdi, təkmilləşdi və adını elə **Sokrat metodu** kimi saxlaya bildi.

Bu dövrdə təhsilin məzmunu elə bir səviyyəyə qalxa bildi ki, onun əks-təsiri daha böyük oldu – mövcud mədəniyyət daha yüksək zirvəyə qalxa bildi. Antik dövrün təcrübəsi göstərdi ki, məktəbdə *öyrədici, tərbiyəedici* və *inkışafetdirici* məqsədlər vəhdət təşkil etdikdə cəmiyyətin inkişafında köklü dəyişikliklər baş verir.

Haşiyə: *Cəmiyyət təhsili öz inkişaf səviyyəsinə uyğun qurur, təhsil isə öz növbəsində cəmiyyəti inkişaf etdirir. Növbəti inkişaf səviyyəsinə qədəm qoyanda cəmiyyətdə təhsilin yenidən qurulmasına ehtiyac yaranır və təhsildə islahat həyata keçirilir. Bu proses sonsuz olaraq davam edir.*

Xristianlığın yaranması ilə dünya öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Bu dövrdə yeni konsepsiya formalaşdı, ona *“qəlbin təmizlənməsi”* adını verdilər. Konsepsiyada mənəvi tərbiyə məsələləri yeni məzmun aldı, o insanları öz nəfsi ilə mübarizə aparmağa səslədi. Oruc tutmaq, ibadət etmək, kasıblara əl tutmaq və s. onun əsas postulatları idi. Lakin xristian ideoloqları antik dövrün intellekt mədəniyyətini inkar etdi, yəni onu qəbul etmədi. Məktəblərdə insanı təkcə mənəvi dəyərlər çərçivəsində tərbiyə etməyə, yeni yaradılan dini mədəniyyətin uşaqlara ötürülməsinə üstünlük verdilər və yalnız bunun üçün zəruri olan dünyəvi biliklərin öyrədilməsinə yer verildi. Məktəbdə tərbiyəedici və öyrədici məqsədlər önəmli oldu. Bu həm təhsilin məzmununun, həm insanların, həm də cəmiyyətin inkişaf tempini aşağı saldı.

Məktəblərin qapılarının antik dövrün mədəniyyətinə bağlandığı gündən başlayaraq, dövrün işıqlı insanları bunun əleyhinə mübarizə aparmağa başladılar. Onların söyləri bir halda uğurlu olanda, digər halda uğursuzluqla nəticələnirdi. Tarixdə dünyəvi biliklər uğrunda mübarizə apararlara qarşı amansız cəzaların verilməsi haqqında hər birimizin məlumatı var. Bu ağır cəzalar insanları geri çəkilməyə məcbur etməyə hesablanmışdır. Lakin bu gün tarixin səhifələrini vərəqlədikdə görürük ki, “cəzalar məqsədinə nail ola bilmədi”, insanların iradəsini qıra bilmədi. Onların böyük qələbəsi isə XV əsrə təsadüf etdi.

Xristian dininin (I əsrdə yaranmışdır) rəsmi dövlət dini elan olunmasından (IV əsr) üç əsr sonra İslam dini yarandı və dünyanı günəşin özündən artıq işıqlandıra bildi. İslamda antik dövrün intellekt mədəniyyəti “qəlbin təmiz-

lənməsi” konsepsiyası (oxu: mənəvi mədəniyyət) ilə çulğalaşdı. Bunun nəticəsi olaraq, məktəblərdə intellektin inkişafı İslam mədəniyyətinin inkişafı ilə vəhdət təşkil etdi. Bu, İslam dininin böyüklüyü idi. Yeni İslam məktəbləri, mədrəsələri yarandı və tədrisən öz coğrafiyasını genişləndirdi. Məktəb və mədrəsələrdə nəinki orta təhsil, hətta ali təhsil verilməyə başlandı. Bu barədə danışanda, ilk növbədə, “Nizamiyyə” mədrəsəsi öz möhtəşəmliyi ilə göz önünə gəlir [2, s.133-162].

Haşiyə: *Nizamiyyə mədrəsəsi 1067-ci ildə Səlcuq hökmdarı Alp Arslanın dövründə vəzir Nizamülmülkün təşəbbüsü ilə yaradılmışdır.*

Mədrəsələrdə kitabxana, xəstəxana, rəsədxana, yataqxana, kimya laboratoriyası və s. fəaliyyət göstərirdi. Burada təlimin tərbiyəedici, öyrədici və inkişafetdirici məqsədləri Şərq mədəniyyəti müstəvisində şagirdlərin ağılını inkişaf etdirməyə istiqamətlənmişdir. Bunun nəticəsində nəhəng mütəfəkkirlər – Əl Kindi, İbn Səhnun, Əl Qəzzalı, İbn Rüş, İbn Xəldun, Keykavus İbn İsgəndər, Sədi Şirazi, Əbu Əli Hüseyn ibn Abdullah ibn Sina, Mahmud Kaşqarlı, Yusif Xas Hacib, Əhməd Yaqnəki, Əbu Nəsr Məhəmməd əl-Fərabi, Əbu Reyhan Biruni, Əbülhəsən Bəhmənyar, Nəsirəddin Tusi və b. formalaşdılar və onlar İslam məktəblərində dərs dedilər. Beləliklə, İslam məktəbləri həm mütəfəkkirlərin müəllimlik fəaliyyəti ilə, həm də İslam mədəniyyətinin zənginləşdirilməsi ilə əlamətdar oldu. Lakin XIV əsrdən etibarən təhsil İslam ölkələrində zəifləməyə başladı.

Haşiyə: *Həm antik dövrün, həm də İslam məktəblərinin XIV əsrə qədər fəaliyyətini təhlil edəndə müəllimin qüdrəti ilə rastlaşırıq. Məktəblər bütün dövrlərdə, məhz müəllimi ilə tanınıb.*

Xristian dünyasının həmişə böyük ideoloqları olub. Onlar İslam dünyasının inkişafını görürdülər. Bunun səbəblərini araşdıranda təhsilin qüdrəti ilə üz-üzə gəldilər. Qərb dünyasının işıqlı insanları krallara, din xadimlərinə İslam dünyasında baş verən inkişafda təhsilin böyük imkanlarını göstərə bildilər. Bunun nəticəsi olaraq XV-XVI əsrlər Qərb dünyası İntibah dövrünə qədəm qoydu. Təhsilin gücündən istifadə edərək inkişaf edən Qərb dünyası sonrakı dövrlərdə elə təhsilin özünü təkmilləşdirə-təkmilləşdirə bu yüksəlişin zəifləməsinə imkan vermədi.

Məktəbin inkişafında Y.A.Komenski izləri

XVII əsrə qədər məktəblərin təşkili praktik təcrübəyə əsaslanırdı. Y.A.Komenski, məhz bu əsrdə məktəbin elmi nəzəri əsaslarını hazırladı. O, məktəbi *“insanlıq emalatxanası”* adlandırdı. Məktəbi belə mənalandırmasının ən böyük səbəbi uşaqları zorakılıq üzərində köklənmiş feodal tərbiyəsinin *“ağuşundan”* alıb, insanlığın əldə etdiyi mədəniyyət müstəvisində onların aqlını inkişaf etdirmək idi. Buna görə *“hamıya hər şeyi öyrətməyi”* zəruri hesab etdirdi. Bu ideya kütləvi təhsilin həyata keçirilməsinə, yəni insanlığın əldə etdiyi mədəniyyətin və əqli təcrübənin hamı üçün əlçatan olmasına istiqamətlənmişdir [1, s.81-83].

Haşiyə: *Tarixin səhifələrini vərəqləyəndə həm kübar, həm də barbar tərbiyəsinə malik olan insanlara təsadüf edirik. Bunun səbəblərini axtaranda, ilk növbədə, təhsilin və müəllimin qüdrəti ilə üz-üzə gəlirik.*

Y.A.Komenskinin təhsil konsepsiyası öz reallığını XX əsrdə tapdı. Amma o vaxta qədər dövrün işıqlı insanları həm nəzəri, həm də praktik baxımdan məktəbi inkişaf etdirmək üçün, obrazlı desək, *“xəlbirlə su daşdırlar”*, Y.A.Komenskinin yaratdığı *“Didaktika”*nı inkişaf etdirdilər. C.Lokkun, K.A.Helvetsinin, J.J.Russonun, İ.Kantın, İ.H.Pestalotsinin, İ.F.Herbartın, A.Disterverqin, K.D.Uşinskinin və başqalarının fikirləri təhsilin XX əsrə artıq kifayət qədər elmi-nəzəri əsaslarla gəlməsini şərtləndirdi.

XX əsrdə təlim məqsədləri

Əldə edilmiş elmi-nəzəri baza və praktik təcrübə nəticəsində XX əsr məktəbin inkişafı baxımından tarixin yaddaşına inqilabi dəyişikliklərlə həkk olundu. Bu əsrdə təhsil kütləviləşdi, pedaqogika və psixologiya elmlərində təhsilin inkişafı baxımından aparılan eksperimental tədqiqatlar məktəbə tətbiq edilməyə başladı. Yeni əsr məktəbinin normativ-hüquqi baza əsasında fəaliyyəti rəsmiləşdi, məktəb üçün xüsusi binalar tikilməyə başlandı. Bu əsrdə işıqlı insanların əsrlərin süzgəcindən keçərək tarixin yaddaşında qalmış mütərəqqi ideyalarının tətbiq olunması üçün məqsədmüvafiq mühit yarandı. Y.A.Komenskinin yaratdığı və sonrakı illərdə müxtəlif mütəfəkkirlərin ideyaları ilə təkmilləşən *“Didaktika”*, obrazlı desək, *“ayaq açıb yeriməyə başladı”*, müxtəlif ölkələrin sərhədlərini keçdi,

məktəb həyatını işıqlandıрмаğa başladı. Hər bir ölkə alimləri bu *“Didaktika”*ya əlavələrini edə-edə, onu təkmilləşdirə-təkmilləşdirə zənginləşdirdilər. Nəticədə müxtəlif ölkələrdə bu *“Didaktika”*ya əsaslanan fərqli məzmunlu məktəblər fəaliyyət göstərməyə başladı. Məktəblərin fəaliyyəti öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdici məqsədlər üzərində qurulsada, o hafizə məktəbi kimi tarixin yaddaşına yazıldı. Bu məktəblərdə öyrədici və tərbiyəedici məqsədlər prioritet idi. *Birinci məqsəd* bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılmasını, *ikinci məqsəd* xalqın mədəniyyətinin yeni nəslə ötürülməsini özündə ehtiva edirdi. Öyrədici məqsəd bütün ölkələrdə bir-birinə yaxın məzmunla malik olsa da, tərbiyəedici məqsəd köklü fərqlərə malik idi. Məsələn, sovetlər ölkəsində yeni nəsil sovet mədəniyyəti, Avropa ölkələrində Qərb mədəniyyəti müstəvisində tərbiyə olunurdu. Mədəniyyətlər müxtəlifliyi, hətta eyni səviyyədə əqli inkişafa malik olan insanlar arasında (məsələn, Avropa və sovet adamı arasında) fərqlərin yaranmasına səbəb oldu. *İnkişafetdirici məqsəd* isə öyrədici və tərbiyəetdirici məqsədlərin reallaşması üçün əqli bacarıqların inkişafını özündə ehtiva edirdi. XX əsrdə məktəbin üç məqsəd üzərində qurulması təsadüfi xarakter daşıyırdı, onların tarixi kökləri var idi, məktəb tarixi kökləri üzərində müasirləşirdi.

XX əsrin ortalarına qədər fəaliyyət göstərən bu məktəb B.Blumun təlim məqsədləri taksonomiyası ilə öz məzmununu daha da müasirləşdirdi. B.Blum yeni məktəb modelini yarada bildi. Yeni məktəb koqnitiv məqsədlər üzərində quruldu. Əgər hafizə məktəbində dünyəvi bilikləri öyrətmək, əldə edilmiş sosial təcrübəni aşılamaq əqli bacarıqları inkişaf etdirmək üzərində qurulmuşdursa, B.Blumun konsepsiyası fikri əməliyyatları formalaşdırmaq vasitəsilə intellekti inkişaf etdirməyə yönəldi. O, taksonomiyada təlim məqsədlərini *“bilik, anlama, tətbiqetmə, analiz, sintez, qiymətləndirmə”* kimi ardıcılıqla düzdü [4, s.20-21]. Taksonomiyada təlimin öyrədici (bilik, anlama, tətbiqetmə) və inkişafetdirici (analiz, sintez, qiymətləndirmə) məqsədləri qüdrətli görünsə də, tərbiyəedici funksiya *“unuduldu”*.

XXI əsrin astanasında B.Blumun əməkdaşları taksonomiyada modifikasiya edərək, onu aşağıdakı kimi təqdim etdilər: *“xatırlama, anlama,*

tətbiq, analiz, qiymətləndirmə, yaratma” [4, s.23-24]. Bu taksonomiyada dövrün xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq yaradıcılıq keyfiyyətlərinin inkişafı aktuallaşdı. Nəticədə **interaktiv təlim** formalaşdı. Bu taksonomiyada da tərbiyə məsələləri “yada düşmədi”.

B.Blumun taksonomiyası bəlkə də qloballaşma baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müxtəlif ölkələrdə bu taksonomiya fərqli qiymətləndirildi. Hər bir xalq öz mədəniyyətini qoruması və inkişaf etdirməsi baxımından yeni yollar axtarışına çıxdı. Bu təsadüfi deyildi, tərbiyə məsələlərinin unudulması böyük faciələrə yol açır. Hər bir cəmiyyətdə insanın əxlaqi məzhəb məktəbinin tərbiyəedici funksiyası müstəvisində reallaşır. Professor F.Rüstəmovun dəqiq diaqnozuna görə, “əxlaq paltarını soyunan ayrı-ayrı fərdlər və ya bütövlükdə cəmiyyət başqa paltar geyinə bilməz, o mütləq məhvə məhkumdur” [5, s.26-37]. Məsələnin belə qoyuluşu tərbiyə məsələlərini, yeni nəsllə xalqın mədəniyyətinin ötürülməsini bir daha aktuallaşdırır.

Həşiyə: Bu gün Finlandiya və Sinqapur məktəbləri dünya reytingində qabaqcıl mövqeyə çıxıblar. Hər iki ölkə müxtəlif təhsil sisteminə malikdir. Onların təhsil sisteminin fəlsəfəsini analiz edəndə hər iki xalqın mədəniyyətinin prioritet olduğu aydın görünür.

Təlim məqsədlərinin Əbdül Əlizadə zirvəsi

XXI əsrin birinci onilliyində görkəmli Azərbaycan alimi Əbdül Əlizadə üçtərkipli **“təhsil, inkişaf və tərbiyə”** təlim məqsədləri taksonomiyasını işləyib hazırladı [4, s.70-74]. Bir müddətdən sonra Ə.Əlizadə təlim məqsədləri taksonomiyasının yeni variantını – **“öyrənmə, inkişaf və mədəniyyət”**i pedaqoji ictimaiyyətə təqdim etdi [4, s.80-95].

Məktəb tarixinin səhifələrində öyrədici, inkişafetdirici və tərbiyəedici məqsədlər özünə möhkəm kök salmışdır. Lakin onlar cəmiyyətlə birlikdə inkişaf edərək zaman-zaman öz məzmununu daha da təkmilləşdirmişdir. Ə.Əlizadənin təlim məqsədləri taksonomiyası bu baxımdan özünəməxsusluğu ilə fərqləndi. Ə.Əlizadənin təqdimatında **öyrənmə taksonları** (bilik, vərdiş, bacarıq, xatırlama, anlama, tətbiq, qiymətləndirmə) təkcə biliyin yeni nəsllə ötürülməsini nəzərdə tutmur. O, bu prosesi şəxsiyyətin

sosiallaşması müstəvisində təhlil edir. Ə.Əlizadənin təbirincə desək, “bilik vasitəsilə insanlar (oxu: şagirdlər) sosial münasibətlərə qoşulur, müxtəlif həyatı situasiyalarda şəraitə uyğun hərəkət etməyi öyrənirlər”. Müasir dövrdə sürətlə mürəkkəbləşən dünyada yeni nəsli həyata hazırlamaq üçün bu müddəə necə də əzəmətli səslənir.

B.Blum inkişaf prosesinin ağırlıq mərkəzinə analiz və sintez kimi fikri əməliyyatları daxil etmişdir. Ondan fərqli olaraq Ə.Əlizadə **inkişaf taksonlarını** (analiz, sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə, ağılın keyfiyyətləri, koqnitiv və kreativ proseslər) daha geniş aspektdə açıqlayır. Belə ki, müqayisə, ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə analiz və sintezin daha dərin səviyyədə reallaşmasını təmin edir. Bu fikri əməliyyatların formalaşması əqli keyfiyyətlərin inkişafına xidmət etməlidir. Ə.Əlizadə əqli keyfiyyətlərin inkişafını insanın intellektual inkişafının mühüm istiqaməti kimi dəyərləndirir və ağılın bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan keyfiyyətlərini (dərinliyi, genişliyi, çevikliyi, sürəti, səbatlılığı, qənaətcilliyi, müstəqilliyi) açıqlayır. Ağılın bu keyfiyyətlərinin inkişafını Ə.Əlizadə təfəkkürün, təxəyyülün, hafizənin, nitqin inkişafı kontekstində zəruri sayır.

Məlumdur ki, biz informasiya cəmiyyətinə daxil olmuşuq. Hər dövrün öz mədəniyyəti olub. Ə.Əlizadənin təbirincə desək, “dünya sivilizasiyasında yeni və köklü məziyyətlər əmələ gəlir. Bu şəraitdə mədəniyyət faktorları xüsusi aktuallaşır”. Yeni mədəniyyət yeni keyfiyyətlərin formalaşmasını tələb edir. Bu müstəvidə tərbiyə prosesində mədəniyyətin yeni nəsllə ötürülməsi aktuallaşır. Ə.Əlizadə taksonomiyasının səhifələrində mədəniyyət taksonları (hislər mədəniyyəti, ünsiyyət mədəniyyəti, mənlik şüuru mədəniyyəti, əxlaqi mədəniyyət, iradi mədəniyyət, milli-mənəvi, eləcə də ümumbəşəri mədəniyyət) önəmli yer tutur. Taksonları təhlil etdikdə, görürük ki, ən yüksək mərhələdə milli-mənəvi, eləcə də ümumbəşəri mədəniyyətin aşılması nəzərdə tutulub. Dünyanın kiçildiyi müasir dövrdə insanı yalnız milli-mənəvi mədəniyyət çərçivəsində tərbiyə etməklə onun inkişafına birtərəfli yanaşmaq olardı. Bu istiqamətdə Ə.Əlizadə milli-mənəvi mədəniyyətlə yanaşı, ümumbəşəri

mədəniyyətin tərbiyəsinə zəruri sayır.

Nəticə. Ölkəmizdə təhsil sistemi özünəməxsus Azərbaycan mədəniyyətinə əsaslanmalıdır. Məsələyə belə yanaşanda, tarixi köklərə malik olan Ə.Əlizadənin təlim məqsədləri taksonomiyası aktuallaşır. Müasir Azərbaycan təhsili bu taksonomiya çərçivəsində inkişaf edə bilər.

İnsanları fərqləndirən onların mədəniyyəti və intellektidir. Təsadüfi deyildir ki, ən qədim dövrlərdən başlayaraq məktəb yeni nəsli mədəniyyəti ötürən və intellekti inkişaf etdirən məkan kimi dəyərləndirilib. Məsələn bu kontekstdən təhlil etdikdə Ə.Əlizadə taksonomiyasının Azərbaycan məktəbinin yeni səhifələrinin açılması baxımından böyük imkanlara malik konsepsiya olduğu aydın görünür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Джуринский А.Н. История педагогики: (учеб. пособие для студ. педвузов). Москва, гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000, 432 с.
2. Rüstəmov F.A. Pedaqogika tarixi (xarici ölkələrdə təhsil və pedaqoji fikir tarixi, dərslilik). Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2006, 748 s.
3. История педагогики и образования (учебник для бакалавров). Пискунов А.И. и др. 4-е изд., перераб. и доп., Москва, Издательство Юрайт, 2013, 575 с.
4. Əlizadə Ə.Ə., Sultanova İ.H. Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu. Bakı, 2008, 173 s.
5. Rüstəmov F.A. Yaradıcı ürəklərin simfoniyası. ARTİ-nin "Elmi Əsərlər" jurnalı. 2020, №6, s.26-37.

H.Alizadeh

The transmission of culture and the development of intelligence as a learning objective

Abstract

The article is devoted to the taxonomy of lear-

ning objectives applied in schools in modern times. By conducting historical research, the author draws attention to the development of the problem of the formation of learning objectives in schools in different periods since the creation of the first educational institutions. Based on the historical analysis of learning objectives, it is possible to draw a conclusion that learning becomes more perfect when it has educational, developmental and educational contents. In this context, B.Blum's taxonomy of learning objectives is analyzed and it is emphasized that there is no educational content in it. It is highlighted in the article that the application of A.Alizade's three-component (learning, development and culture) taxonomy has a more effective content in terms of student development in modern times.

Х.Ализаде

Передача культуры и развитие интеллекта как цель обучения

Аннотация

Статья посвящена систематике целей обучения, используемой в наше время в учебных заведениях. Проводя историческое исследование, автор обращает внимание на разработку проблемы формирования целей обучения в школе в разные периоды с момента создания первых учебных заведений. На основе исторического анализа целей обучения он приходит к выводу, что обучение более совершенно, когда оно имеет образовательное, развивающее и воспитательное содержание. В этом контексте он анализирует таксономию целей обучения Б.Блюма также подчеркивает отсутствие в нем образовательного контента. По мнению автора, применение трехкомпонентной (обучение, развитие и культура) таксономии А.Ализаде имеет более эффективное содержание с точки зрения развития студентов в современное время.